

визначається положеннями, передбаченими ч. 2 ст. 43 КК України, у якій і встановлюється кримінальна відповідальність за зазначене перевищення під час оперативного проникнення.

У випадку заподіяння особою шкоди правоохоронюваним інтересам у її діянні необхідно спочатку встановити (за наявності до того підстав) ознаки інших обставин, що виключають злочинність діяння, тобто: необхідної оборони, крайньої необхідності, виконання законного наказу або розпорядження тощо. У випадку наявності подібних ознак питання про відповідальність такої особи буде вирішуватися за правилами, закріпленими в положеннях Розділу VIII (Обставини, що виключають злочинність діяння) Загальної частини КК України. У випадку ж відсутності в дії особи ознак обставин, що виключають злочинність діяння, встановлюється наявність або відсутність такої підстави за подіяння шкоди, як виконання спеціального завдання і його ознак.

Література

1. Аتماжитов В.М. О законодательном регулировании оперативно-розыскной деятельности : научный доклад / В.М. Аتماжитов, В.Г. Бобров. – М. : Изд-ль Шуилова И.И., 2003. – 24 с.
2. Гуцин А.Н. Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс : учеб.-практ. пособ. / А.Н. Гуцин, Н.А. Громов, Н.П. Царева. – М. : Изд-ль Шуилова И.И., 2003. – 117 с.
3. Елинский В.И. Основы методологии теории оперативно-розыскной деятельности : монография / В.И. Елинский. – М. : Изд-ль Шуилова И.И., 2001. – 228 с.
4. Корнеевский Ю.В. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам / Ю.В. Корнеевский, М.Е. Токарева. – М. : Юрлитинформ, 2000. – 152 с.
5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. В.И. Радченко ; науч. ред. А.С. Михлин]. – М. : Спарк, 2000. – 862 с.
6. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2008 р. – К. : Вид. Паливода А.В., 2008. – 188 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.
8. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД : збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю : практич. посіб. / уклад. : О.В. Кириченко, І.М. Зубач, О.В. Новіков, А.В. Білий. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 464 с.
9. Плешаков А.М. Институт крайней необходимости в российском уголовном праве / А.М. Плешаков, Г.С. Шкабин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 180–181.
10. Уголовное законодательство Республики Беларусь и Российской Федерации: сравнительный анализ / [под ред. Н.И. Ветрова, А.Я. Гришко, В.В. Мороза]. – М. : ЮИ МВД России, 2000. – 101 с.
11. Уголовное право: часть общая. Часть Особенная. Вопросы и ответы / [под ред. А.С. Михлина]. – М. : Юриспруденция, 2000. – 400 с.

СТАТУСНІ Й РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ КОРИСЛИВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНЦІВ

Головкін Б.М.

докторант Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Показники соціального статусу злочинців визначають їх місце в соціально-демографічній структурі населення, відображають результат адаптації до нової моделі суспільного розвитку, залучення до ринкових соціально-економічних практик, демонструють специфіку реагування на криміногенні виклики сьогодення. За результатами узагальнення 1122 архівних кримінальних справ, а також формалізованого інтерв'ювання 362 засуджених спробуємо створити цілісне уявлення про статусні й рольові особливості контингенту корисливих насильницьких злочинців. Слід зазначити, що сукупність корисливих насильницьких злочинів ми поділяємо на умовну групу низько-

дохідних (грабежі, розбої, вимагання, вбивства з корисливих мотивів) і високодохідних (вбивства на замовлення, бандитизм, незаконне позбавлення волі та викрадення людини, незаконне заволодіння транспортними засобами (у частині корисливо вмотивованих дій, поєднаних з насильством)). Такий підхід зумовлений результатами узагальнення судової практики.

За статтю корисливі насильницькі злочини, як правило, вчиняються чоловіками. Частка жінок серед корисливих убивць, грабіжників, розбійників, вимагачів коливається в межах 5–6%. Ще менша участь жінок у бандитизмі (трохи більше ніж 2%) і незаконному заволодінні транспортом (до 1%). Найбіль-

ша представленість жінок спостерігається в структурі злочинців, винних у вчиненні вбивств на замовлення (понад 14%), незаконному позбавленні волі й викраденні людей (понад 10%), що пояснюється поширеною практикою замовлень (організації) та підбурень до їх вчинення з боку жінок щодо співучасників чоловіків.

Чоловіки мають кращі навички володіння зброєю, керування автотранспортом, у них

ширше коло зв'язків з кримінальним середовищем, багатший злочинний досвід, військова і спортивна підготовка, тому їх криміногенний потенціал у цьому виді злочинної діяльності незрівнянно вищий від жіночого.

Демографічна ознака віку привертає увагу здатністю відображати етапи соціалізації, вікові зміни свідомості й діяльності особистості. Результати дослідження вікового показника викладено в табл. 1.

Таблиця 1

Віковий розподіл корисливих насильницьких злочинців, %

Вік злочинців	Види вчинених корисливих насильницьких злочинів, стаття							
	115 п. 6	115 п. 11	146	186	187	189	257	289
14–17 років	12,2	0,0	0,0	15,9	16,6	13,7	1,2	3,4
18–24 роки	50,5	17,5	25,6	50,9	50,5	41,6	35,6	38,1
25–29 років	16,8	31,7	30,8	16,8	16,9	27,5	27,7	26,3
30–35 років	9,4	25,5	20,5	8,4	8,8	10,1	22,5	20,4
36–40 років	6,5	12,7	15,4	5,1	4,2	4,1	7,9	8,5
41–50 років	4,1	6,3	2,6	2,4	2,5	2,5	4,7	2,5
51–60 років і старші	0,5	6,3	5,1	0,5	0,5	0,5	0,4	0,8

З наведених даних видно, що сучасна корислива насильницька злочинність має яскраво виражений молодіжний характер, оскільки в середньому від 75 до 90% усього масиву злочинних проявів, вчиняється молоддю в законодавчо визначених вікових межах 14–35 років. Великий інтервал життєвого періоду “молодості” спонукає здійснити традиційну кримінологічну періодизацію вікових груп і спробувати вирізнити їх статусну та рольову специфіку.

Контингент неповнолітніх злочинців представлений в основному в умовній групі низькодохідних корисливих насильницьких злочинців. Їх частка серед грабіжників, розбійників, вимагачів та корисливих убивць у середньому становить 13–16%. Переважно йдеться про так звані “вуличні” посягання, вмотивовані відносною потребою в матеріальних благах, що не відповідають ані віку, ані дитячому статусу. Класифікація неповнолітніх на молодшу (14–15 років) і старшу (16–17 років) вікові групи свідчить про значне переважання другої: грабіжники – 32,3 і 67,7%; розбійники – 23 і 77%; вимагачі – 25,9 і 74,1%; вбивці 22,7% і 77,3%.

Віковий період неповноліття пов'язується переважно з учнівським статусом і навчальними ролями, часом набуття знань і здобуття освіти. Назагал слід зазначити, що освітня рівень контингенту неповнолітніх корисливих насильницьких злочинців відповідає їх віковим можливостям. Помітного відставання від закономірностей однокласників на рубежі 14–17 років годі очікувати. Привертає увагу лише та обставина, що понад 40% грабіжників, розбійників, вимагачів та убивць на цей час ніде не працювали й не навчалися, тобто потрапили до зони ризику десоціалізації та впливу криміногенного середовища. Про якість виконання учнівської

ролі свідчить ставлення неповнолітніх злочинців до навчання. Типовою рисою для них стала втрата інтересу до навчання, понад 2/3 систематично пропускали заняття, демонстрували низьку успішність, не опанували навчальну програму, що вдалося з'ясувати в результаті інтерв'ювання засуджених Кур्याккої виховної колонії.

Молодь – основна соціальна група контингенту корисливих насильницьких злочинців. Умовний розподіл молодіжного періоду на початковий етап (18–24 роки), медіанний (25–29 років) та завершальний (30–35 років) має на меті показати відмінності в статусних і рольових характеристиках, зумовлених віковою специфікою соціалізації, нормами й цінностями життєвого періоду, деякими особливостями адаптації до панівної моделі суспільного виробництва та розвитку суспільних відносин.

Результати узагальнення судової практики переконливо демонструють найбільше представлення серед контингенту корисливих насильницьких злочинців 18–24-річної молоді, частка якої в середньому коливається в межах 42–51%. Вважається, що статусна й рольова своєрідність цього періоду соціального сходження полягає в концентрації життєвих випробовувань і ризиків криміногенного характеру. Для юнозрілих осіб властивий егоцентричний світогляд, категоричність суджень та максималізм запитів, схильність до ризикованих і нерозважливих дій. Потужність криміногенного потенціалу цієї вікової групи не в останню чергу пояснюється випередженням розквіту фізичної сили над дифузним станом світоглядних позицій, остаточною несформованістю морального стрижня, болісним сприйняттям власного “принизливо низького” не стільки соціального, скільки матеріального статусу, непевними перспективами викорис-

тання шансу на висхідну соціальну мобільність та наївною вірою в щасливий випадок стати скоробогатком. Різке розширення ролівого діапазону й суперечливе входження в нові статуси, скоріше за все, призводить до збою в механізмі соціалізації, незасвоєння офіційно задекларованих норм поведінки і способів досягнення цілей життєдіяльності. Саме на цьому етапі становлення особистості суспільство втрачає певну частину молоді, поведінка якої найчастіше каналізується в соціально неприйнятне русло. Початок самостійного життя в більшості юних осіб пов'язується з вивільненням з-під батьківської опіки при збереженні цілковитої фінансової та почасти житлової залежності. Приблизний перелік найпоширеніших статусів і ролей, які встигають випробувати корисливі насильницькі злочинці цієї вікової категорії, включає: навчання в професійно-технічних закладах освіти, технікумах, зрідка на курсах фахової майстерності, служба в збройних силах, початкова спортивна кар'єра, тимчасова робота за наймом, трудова міграція, судимість за корисливі та корисливі насильницькі злочини, роль учасника неформальних молодіжних груп анти-суспільної спрямованості, початкова алкогольна, наркотична, психотропна та азартно-ігрова залежність.

Другу за поширеністю позицію посідає вікова когорта 25–29-річних злочинців. Її частка в середньому коливається в межах 16–31%. Механізм соціальної трансмісії до контингенту корисливих насильницьких злочинців передбачає два основних варіанти. Більш поширеним є перехід з попередньої вікової категорії, яка вже має початковий кримінальний досвід незаконного збагачення, зокрема насильницького. Менш поширеним – поповнення з прошарку безпідставно економічного неактивного населення, а також з поміж дезадаптованих у всіх сферах суспільного життя осіб. В ідеалі статусна й роліва специфіка цієї фази соціалізації має полягати у визначенні свого місця на ринку праці, професійній самореалізації, кар'єрному сходженні, створенні сім'ї, засвоєнні ролі годувальника, виконанні батьківських функцій, відповідальності за долю інших, виборі життєвого шляху, звуженні кола спілкування за принципом спільних цінностей та інтересів. Однак практика показує, що корисливі насильницькі злочинці здебільшого не досягають перелічених соціальних стандартів, не засвоюють відведених віковим періодом суспільно-позитивних ролей, натомість рухаються в напрямку криміногенного середовища, стверджуються в антисуспільних поглядах, керуються гедоністичним принципом життєвого укладу.

Завершальний віковий етап молодості – 30–35 років – характеризується порівняно вищою кримінальною активністю в групі ви-

сокодохідних злочинців. Статусні й роліві особливості цього періоду життя найбільш виразно виявляються в прагненні до фінансової й житлової незалежності, реконструюванні світогляду, налаштованості взяти “реванш” і зайняти якісно інше місце в системі перерозподілу матеріальних благ, покладаючись на розсудливість, набуті знання й навички, життєвий досвід, особисті зв'язки у різних сферах суспільної практики. Тут вік вже зобов'язує реалізувати свою соціальну силу, потужність якої багато в чому залежить від матеріальної бази, набутої здатності “робити гроші”, влаштовувати не тільки своє життя, а й життя рідних та близьких осіб. Показово, що серед корисливих насильницьких злочинців цього вікового періоду з'являються особи, які мають статус передчасно відставних військових, звільнених з правоохоронних структур бійців спецпідрозділів, оперативних працівників, колишніх професійних спортсменів, збанкрутілих підприємців середньої та нижньої ланки, кредитопозичальників фінансових установ, боржників фізичних осіб, а також рецидивістів. Так чи інакше, але більшість з них стикалися з криміногенним середовищем, безпосередньо чи опосередковано, однак, за рідкісним винятком, не ототожнювали себе з криміналітетом. З власного досвіду спілкування із цією віковою категорією в колоніях ми дійшли висновку, що ці люди, проходячи критичний відтинок свого життя, схилили, не витримали тягаря буттєвих проблем, зневірилися в суспільно прийнятних засобах досягнення життєвого успіху, відчували самотність і непотрібність як найближчому оточенню, так і суспільству в цілому. Звичайно, мало сенсу їх виправдовувати, утім, віддамо належне спробам інтегруватися в суспільні структури, намаганням пройти усталений шлях соціалізації, посісти бажане місце в системі суспільних відносин, що досить слабо проглядалося в попередніх вікових групах.

Найдосвідченіші вікові категорії корисливих насильницьких злочинців – 41–50, 51–60 років та старші – досить неоднорідні в статусному відношенні. У групі низькодохідних посягань переважають деморалізовані рецидивісти та декласовані елементи з розпадом особистості, мотивація яких базується на примітивно вигідній основі. Група високодохідних злочинців з-поміж інших, так би мовити класичних, злочинних елементів, представлена особами з досить високим, як для злочинного середовища, соціальними статусами: керівним складом підприємств, установ, організацій різних форм власності, подекуди навіть держслужбовцями, діючими працівниками правоохоронних структур тощо, які в основному виступають у ролях організаторів

рів, пособників та підбурювачів до вчинення корисливих насильницьких злочинів.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що будь-яка з виділених вікових категорій відчуває на собі деструктивну силу кримінальних процесів. Утім, свідомість молоді найбільш уразлива щодо сприйняття існуючих можливостей незаконного збагачення насильницькими засобами.

Прийнято вважати, що передумовою успішної зайнятості на ринку праці, професійного й кар'єрного зростання, висхідної мобільності в суспільній ієрархії виступає освітній і професійний рівень. Так воно і є. Проте зважимо на сучасну кон'юнктуру ринку праці, де існує стабільний попит на низькокваліфіковану робочу силу та робітничі професії з гідним, як на фах, рівнем оплати праці. Інша річ, що справді фахових спеціалістів у сфері робітничих професій з молодіжного середо-

вища зовсім небагато, оскільки мало хто із них готовий докладати неабияких зусиль для підвищення якості професійних знань і навичок, що сприятимуть поступовому підвищенню рівня оплати праці. Як ми впевнилися на власному досвіді спілкування із засудженими, позиція основної частини корисливих насильницьких злочинців у сфері здобуття освіти та професійної підготовки виглядає напрочуд непослідовною. Декларуючи необхідність високоосвіченості, у зв'язку з орієнтацією на робітничий сегмент ринку, належних зусиль у фаховому зростанні ними практично не докладається. Більше того, основна маса спецконтингенту взагалі випадає із сфери трудової зайнятості. Переконалися в сказаному можна за результатами дослідження показників рівня освіти, соціального становища та роду занять корисливих насильницьких злочинців (табл. 2, 3).

Таблиця 2

Освітній рівень корисливих насильницьких злочинців, %

Показники	Види вчинених корисливих насильницьких злочинів, стаття							
	115 п. 6	115 п. 11	146	186	187	189	257	289
Початкова загальна та без освіти	7,2	3,1	5,1	7,5	7,2	4,6	5,5	5,9
Базова й повна загальна середня	66,4	49,1	53,8	68,7	67,9	61,4	53,8	54,3
Професійно-технічна	18,7	27,2	23,2	20,1	21,1	25,3	27,3	27,1
Повна й базова вища	7,7	20,6	17,9	3,7	3,8	8,6	13,4	12,7

Таблиця 2 добре ілюструє типову орієнтованість контингенту злочинців зайняти нішу робочого класу й селянства, на що вказують високі показники професійно-технічної та загальносередньої освіти. Видіється правильним твердження, що освітній рівень корисливих насильницьких злочинців у цілому знаходиться в межах їх інтелектуальних можливостей, домагань у сфері навчання й трудових запитів. Значно більший кримінологічний інтерес становить вихід спецконтингенту на ринок праці та включення до системи усталених соціально-економічних відносин. Іншими словами, спробуємо визначити місце, яке посідають злочинці в структурі суспільного виробницт-

ва і, відповідно, системі суспільних відносин за результатами узагальнення матеріалів кримінальних справ.

Отже, як видно з табл. 3, молодіжна генерація корисливих насильницьких злочинців, усупереч активним віковим можливостям, займає позицію самоусунення від суспільного виробництва матеріальних благ і набула статусу незайнятого населення, не включеного до системи суспільних відносин, які визнаються соціальною нормою на даному етапі соціалізації. Характерною властивістю таких осіб є стан невизначеності зв'язків з оточуючими людьми, проміжне становище в структурі соціальних груп.

Таблиця 3

Соціальне становище й рід занять корисливих насильницьких злочинців, %

Показники	Види вчинених корисливих насильницьких злочинів, стаття							
	115 п. 6	115 п. 11	146	186	187	189	257	289
Робітники (у т.ч. вільнонаймані)	12,5	8,0	7,7	9,8	10,0	11,7	11,8	10,1
Підприємці	6,2	15,8	15,3	0,9	2,9	6,1	7,9	6,8
Учні та студенти	12,4	0,0	0,0	10,3	10,6	8,6	0,0	7,6
Правоохоронці, працівники охоронних структур і спортивних закладів	3,1	9,5	5,1	1,4	0,8	4,1	11,5	1,7
Незайняті трудовою (навчальною) діяльністю	62,4	65,1	69,3	74,8	73,0	67,5	67,9	73,0
Декласовані елементи (без певного місця проживання й роду занять)	2,2	0,0	0,0	2,3	1,9	0,5	0,0	0,0
Інші (держслужбовці, працівники ЗМІ, викладачі навчальних закладів, лікарі та ін.)	0,9	1,6	2,6	0,5	0,8	1,5	0,8	0,8

Похідним від трудового статусу й соціального становища є матеріальне становище корисливих насильницьких злочинців. У процесі інтерв'ювання засуджених у виправних

колоніях їм було запропоновано оцінити власне матеріальне становище на момент вчинення злочину, а також повідомити про джерела засобів існування. Із цією метою за

зразком методики визначення матеріально-го статусу громадян, що застосовуються при соціологічних моніторингах Інститутом соціології НАН України [1], пропонувався чотирирівнева шкала вимірювання цього показника: заможне, середнє, бідне та злиденне матеріальне становище. За результатами інтерв'ювання, своє матеріальне становище оцінили як злиденне 6,6% опитаних, бідне – 40,6%, середнє – 36,2%, заможне – 11,3%, решта (4,9%) – не відповіли. Для порівняння: за даними всеукраїнського соціологічного моніторингу, 4,2% респондентів вважали себе злиденними, 40,7% – бідними, 53,6% – середнім класом, 1,0% – заможною категорією населення, не відповіли – 0,6% [1]. Як бачимо, матеріально-структурний склад корисливих насильницьких злочинців, за інших рівних умов, дещо різниться від розподілу всього населення. Нижчий відсоток представників середнього класу можна пояснити типовим, як для вікового періоду, матеріально вразливим становищем молоді, котра не досягає рівня середньозабезпе-

ченості, зважаючи на масову трудову незайнятість. Порівняно вищою є частка заможних осіб серед контингенту злочинців, головню через те, що до корисливої насильницької злочинної діяльності активно залучається клас підприємців, особливо це стосується групи високодохідних посадовців.

Вивчення питання щодо джерел засобів існування засвідчило, що в середньому лише 28,1% респондентів мали постійну роботу й стабільні доходи. Структура ж засобів існування основної маси злочинців до засудження виглядає так: матеріальне утримання з боку батьків та родичів – 16,6% (в основному неповнолітні), випадкові заробітки – 37,3%, крадіжки та інші корисливі злочини (у тому числі насильницького спрямування) – 12,7%, жебрацтво – 2,2%. Решта – не відповіли.

Частіше за все нестійке матеріальне становище стає на заваді набуття шлюбного статусу переважної частини злочинців (табл. 4).

Таблиця 4

Шлюбний стан корисливих насильницьких злочинців, %

Показники	Види вчинених корисливих насильницьких злочинів, стаття							
	115 п. 6	115 п. 11	146	186	187	189	257	289
Перебували в шлюбі (у т. ч. фактичному)	20,0	58,8	56,5	15,5	17,4	29,9	45,0	43,3
Не перебували в шлюбі	71,5	38,0	41,0	78,0	78,5	61,4	50,6	52,5
Розірвали шлюб	8,5	3,2	2,5	6,5	4,1	8,7	4,4	4,2

Неупереджене оцінювання викладених результатів вимагає враховувати до певної міри соціально зумовлене матеріально нестійке становище молоді в сучасному суспільстві, а також природно невисоку шлюбну активність молодшої вікової категорії молоді (18–24 роки), частка якої в повіковій структурі злочинців досить вагома. Утім, давайте поглянемо на питання статусних і рольових особливостей корисливих насильницьких злочинців з позицій системних тенденцій, і тоді виявляється, що вони свідомо не обирають “обтяжливі” ролі здобуття необхідного для подальшої економічної самостійності

освітньо-професійного рівня, уникають ролей члена трудового колективу, шлюбних та батьківських функцій, орієнтуються на випадкові заробітки, активно шукають ситуативну вигоду, займають позицію самовиключення із суспільно корисних зв'язків та соціокультурних практик, при цьому демонструють корисливу налаштованість заволодівати насильницьким шляхом чужим майном.

Література

1. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 533.

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕВІАНТНИХ ПРОЯВІВ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МОЛОДІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Горб Н.О.

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

Анотація

У статті доведено необхідність створення цілісної системи профілактики девіантної поведінки неповнолітніх та молоді, розглянуто особливості превентивної діяльності в цій сфері в зарубіжних країнах, зокрема в США, Італії, Скандинавських країнах, визначено переваги та недоліки окремих превентивних моделей.

Ключові слова

Девіантна поведінка, зарубіжні країни, молодь, неповнолітні, превенція.

Загально визнано, що реальна ситуація в країні в умовах несприятливого впливу факторів соціальної та біологічної екології зумовлює зростання небезпечних для підроста-